

een kleine heldendaad

EEN VERHAAL OVER HET VERZET VAN EEN ONDERWIJZER
IN 1941 IN **BETONDORP** EN OVER **4105 JOODSE LAGERE
SCHOOL LEERLINGEN** EN **133 JOODSE LEERKRACHTEN**
GEPUBLICEERD OP WWW.EENKLEINEHELDENDAAD.NL
UITGEZOCHT EN OPGESCHREVEN DOOR **AART JANSZEN**

het team van de Watergraafsmeer-school met de dames Meijer, Bos, Boom en van den Bosch. Schoolhoofd Kruijnk (links) en de meesters Janszen (midden) en Graewert - schooljaar 1939/40

[op de achterkant staat: FOTO-FILMBUREAU BIJL - AMSTERDAM-W - HOOFDWEG 73]

een briefje van het Stadhuis

Het was juli 1941, het tweede jaar van de Duitse bezetting, dat alle hoofden van openbare scholen in Amsterdam een circulaire van het Stadhuis kregen met de opdracht *'een nominatieve opgave te verstrekken van de leerlingen, die van Joodschen bloede zijn'*.

Zo'n acht maanden eerder, november 1940 waren alle joodse onderwijzers en onderwijzeressen, van de ene dag op de andere uit het onderwijs gestoten. Nu waren blijkbaar de joodse kinderen aan de beurt. Een paar dagen later zou de vakantie beginnen,

'leerlingen die na de zomervacantie niet terugkomen, behoeven niet te worden vermeld'.

Maar van alle anderen moest de opgave vermelden *'de namen en voorletters van de kinderen en het leerjaar waarin deze leerlingen na de zomervacantie zullen plaats nemen'*.

Op de meeste Amsterdamse lagere scholen zal het gestencilde briefje van burgemeester Voûte voor nogal wat onrust hebben gezorgd, maar slechts op één school was er werkelijk sprake van verzet. Toen het hoofd van de Watergraafsmeerschool die donderdagochtend, zijn personeel opdroeg hem de gevraagde namen van de leerlingen te geven, kreeg hij de wind van voren. Een leerkracht mopperde dat dit maar aan de ouders zelf gevraagd moest worden. Een andere zei dat hij onmogelijk aan de namen noch aan de gezichten kon zien, welke van zijn leerlingen van *Joodschen bloede* waren.

In die tijd waren de Watergraafsmeerschool samen met de Pieter Nieuwlandschool, de enige twee scholen in Betondorp. Helemaal aan het eindpunt van tramlijn 9, aan de uiterste oostkant van Amsterdam, lag het tuindorp Watergraafsmeer, dat iedereen sinds de bouw, in de jaren '20, Betondorp noemde. Het kleine buurtje lag nogal geïsoleerd ten opzichte van de stad en dat, tezamen met de vrij selectieve bevolkingsopbouw van voornamelijk ambtenaren, onderwijzers en geschoolde arbeiders, maakte de kleine gemeenschap tot een van die stedelijke dorpen waar iedereen met iedereen meeleeftte. Zo kwam het dat de verscheidenheid aan maatregelen van de bezetter, gericht tegen de joodse Nederlanders daar extra hard aankwamen.

Tegen eind november 1940 waren alle joodse ambtenaren en leerkrachten van de ene op de andere dag van hun functie ontheven. In Betondorp waar ruim 100 van de 1800 gezinnen joods was én de kostwinner ambtenaar of leerkracht, kwam deze maatregel van de bezetter als een klap aan. Ook de onderwijzers, mevrouw Hamburger-Monas, meester Pinto en meester Gosselaar, die in het dorp voor de klas stonden, moesten van de een dag op de andere, als melaatsen het veld ruimen.

bezetting en bestuur

In de meidagen van 1940 vallen de Duitsers Nederland binnen, de regering wijkt uit naar Engeland.

Na een paar dagen oorlog vestigt Adolf Hitler in Nederland een bezettings-macht met dr. Arthur Seyss-Inquart als zijn directe vertegenwoordiger, diens titel is Reichskommissar für die Niederlanden. Hij vestigt een Aufsichtverwaltung dat toezicht houdt op de Nederlandse bestuurlijke organisatie.

Elk departement wordt - bij ontstentenis van de minister, geleid door de Secretaris-generaal (SG) of de Directeur Generaal (DG) Nederlanders die Duitsgezind waren (doch niet persé lid waren van de NSB).

De Aufsichtverwalters met de titel General Kommissar hielden (dus) deze SG's en DG's in de gaten, niets kon geschieden zonder hun toestemming.

Seyss-Inquart benoemde vier General Kommissars : Fishböck, voor Finanz und Wirtschaft; Rauter, voor Sicherheitswesen; Schmidt voor besonderen Verwendung en Wimmer, voor Verwaltung (bestuur) und Justiz. (In het Nederlands hadden ze de titel Commissaris-generaal).

Het Joodse vraagstuk viel onder de verantwoordelijkheid van Commissaris -generaal Wimmer.

In september 1940 wordt het bestuurlijke toezicht verder uitgebreid door de benoeming van Beauftragten voor elke provincie en voor Amsterdam apart, met de titel Beauftragter des Reichskommissar für die stad Amsterdam. Dr. Hans Böhmcker wordt op 16 september 1940 benoemd, hij vestigt zich aan het Museumplein.

Maar het begon al eerder, in september 1940 toen iedereen in overheidsdienst, verplicht werd een verklaring in te vullen.

‘Ter beoordeling van de vraag, of een bepaald persoon al of niet van Joodschen bloede is, dient als leidende gedragslijn te worden aanvaard, dat niet als te zijn van Joodschen bloede kan worden beschouwd hij, van wien geen zijner vier grootouders naar zijn weten heeft behoord tot de Joodsche geloofsgemeenschap, dat wil zeggen, lid, of tijdelijk lid is geweest van een Joodsch kerkgenootschap.’

Iedereen die kon verklaren dat hij noch zijn echtgenote of verloofde, ouders en grootouders tot de joodse geloofsgemeenschap behoorde, kon volstaan met het invullen en ondertekenen van een eenvoudige verklaring: formulier A.

Dat formulier is de geschiedenis ingegaan als de Ariërverklaring, maar het was dus eigenlijk een *niet-jood*-verklaring. Iedereen die de verklaring niet kon tekenen werd vervolgens lastiggevallen met een lijst van vragen over de familie, verloofde of echtgenote en kinderen, over beroep en inkomen en privé-vermogen. Dat betrof dan formulier B, dat bovendien in tweevoud moest worden ingediend. De gegevens moesten voor het eind van de maand oktober 1940 zijn verstrekt. Zo kreeg de bezetter de beschikking over vrij gedetailleerde informatie over een aanzienlijk deel van de Joods-Nederlandse gemeenschap. Namelijk, van de joden, die op enigerlei wijze in dienst waren van de Nederlandse overheid. Met de namenlijsten van joodse ambtenaren en leerkrachten die de afdeling Onderwijs van het Amsterdamse stadhuis aan het departement van Onderwijs stuurde, kon vervolgens vrij eenvoudig door dat departement vastgesteld worden welke onderwijzers, leraren, ooglaren en overig onderwijspersoneel joods was.

bestuur Amsterdam

In 1931 wordt de fractievoorzitter van de SDAP, Emanuel Boekman, wethouder voor Onderwijs. Met de onderbreking van 1933-1934 (toen de sociaaldemocraten niet mee-bestuurden in de stad) blijft Boekman wethouder tot de meidagen van 1940. Samen met zijn vrouw beneemt hij zich dan van het leven. Wethouder Arbeidszaken Kropman neemt de onderwijs-portefeuille erbij. Burgemeester Willem De Vlucht (1872-1945), en de wethouders Bossevain, Kropman, Boeken, van Meurs, Rustige, Franke worden begin maart door Seyss-Inquart uit hun functies gezet. De gemeenteraad is ook al buiten spel gezet. Vervolgens wordt Edward John Voûte (1887-1950) benoemd als *regerings-commissaris*. Hij heeft de bevoegdheid wethouders te benoemen. Dr. J. Smit, rector van het Hervormd Lyceum in Amsterdam, wordt de nieuwe Onderwijswethouder.

Er wordt wel gesteld dat het ontslag van burgemeester de Vlucht en diens wethouders werd ingegeven als ‘straf’ voor de Februaristaking, die immers enkele dagen eerder plaatsgreep. Seyss-Inquart had echter al per verordening bepaald dat alle colleges van B&W in heel Nederland, per 1 maart 1941 het veld moesten ruimen.

Overigens, zowel op het ministerie als op het Amsterdamse stadhuis werkten *uitsluitend* Nederlandse ambtenaren, de meesten waren niet pro-Duits, een enkeling wel.

De bezetter wilde graag op de cruciale posten in het overheidsapparaat ‘loyale’ ambtenaren benoemen, maar bij gebrek aan gekwalificeerde NSB-ers bleef dat meer wens dan werkelijkheid.

Rond 22 september ontvingen die allemaal van het departement een schrijven dat ze waren *ontheven van de waarneming van hun functie*. Weliswaar met behoud van het volle salaris, maar toch, ze stonden van de ene op de andere dag op straat.

Bekend is dat op sommige universiteiten en middelbare scholen nogal wat protesten hebben geklonken, maar van het afscheid van de joodse collega's op een groot aantal Amsterdamse scholen is in de archieven geen letter terug te vinden.

Wel is duidelijk dat het vertrek van zoveel leerkrachten het Amsterdamse openbaar lager onderwijs in grote moeilijkheden bracht. In de hele stad ging het om ruim 100 op een totaal van een kleine 1000 leerkrachten. Het duurde zeker tot najaar 1941 voordat op alle scholen in alle opgevallen plaatsen was voorzien. Maar toen waren inmiddels ook alle joodse kinderen verwijderd, een aantal scholen dientengevolge gesloten en zo'n zeventien nieuwe lagere scholen, speciaal voor die joodse kinderen opgericht.

departement van onderwijs

Bij aanvang van de bezetting wordt het ministerie voor Onderwijs, ambtelijk geleid door Secretaris-generaal G.A. van Poelje – na een 'incident' in september van 1941 wordt hij echter ontslagen en tijdelijk opgevolgd door mr. H.J. Reinink. Op 26 november 1940 wordt professor dr. J. van Dam benoemd, hoogleraar Duits aan de Universiteit van Amsterdam. Van Dam was geen NSB-er, maar wel pro-Duits, al was het maar uit hoofde van zijn professie. Hij blijft tot mei 1945 de hoogste baas op het departement. Maar in een zijkamertjes zit een 'ministerialrat', dr Schwartz, als toezichhouder namens het Duitse bestuur.

Het ministerie dat voordien 'van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen' heette, wordt bij van Dam's benoeming gesplitst in enerzijds 'Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming' (wat dan iets later Kultuurbescherming wordt) en anderzijds 'Volksvoorlichting en Kunsten'. De NSB-er T. Goedewaagen wordt de SG van dat nieuwe departement.

de Watergraafsmeerschool aan het Huismanshof nr. 13 (rechts) en de buurschool op nr. 11 (links) [omstreeks 1960]

de bomen zijn in de hongerwinter gekapt en opgestookt - in 1946 zijn nieuwe bomen geplant

De school in Betondorp

De Watergraafsmeerschool en de Pieter Nieuwland-school, waar die drie joodse leerkrachten moesten vertrekken, waren in die tijd naast elkaar gevestigd in het dubbele schoolgebouw aan het Huismanshof. Het waren de laatste twee scholen van Betondorp, dat oorspronkelijk bij de stichting van het tuindorp, midden jaren '20, maar liefst vijf openbare lagere scholen kende.

Toen de Watergraafsmeerschool, als laatste van die vijf, eind 1926 zijn deuren opende, zaten er zo'n duizend leerlingen op de vijf scholen tezamen. Binnen nog geen vijftien jaar tijd liep het aantal leerplichtige kinderen in het dorp met bijna de helft terug. In het schooljaar 1940/41 zaten er nog amper 450 leerlingen op de twee resterende scholen tezamen, de Watergraafsmeerschool aan het Huismanshof en de Pieter Nieuwland-school aan het Zuivelplein. Bij het begin van de bezetting werd het grote driedubbele schoolgebouw aan het Zuivelplein gevorderd door het Duitse leger. De Pieter Nieuwland-school moest uitwijken naar de leegstaande schoollokalen naast de Watergraafsmeerschool, aan Huismanshof nr 11.

Dat leverde doorlopend kleine wrijvingen op tussen de hoofden van de beide scholen. Dat ging dan over het gebruik van de gezamenlijke gymnastieklokalen, over de orde op het gezamenlijke speelplein en over de bekladding van de schoolvoordeur van nummer 11 met de tekst *'Hitler is Gek'*. Hoofd Boswinkel van de Pieter Nieuwlandsschool deed dat af als kattenkwaad, terwijl meester Kruijnk, het hoofd van de Watergraafsmeerschool, er persé de politie bij wilde halen.

In die tijd bestond een lagere school gewoon uit zes klassen in opeenvolgende leerjaren, zonder dubbele klassen. Het Hoofd der School gaf leiding aan zo'n 250 tot 280 leerlingen en vijf leerkrachten. Het hoofd stond immers zelf ook voor de klas, meestal in het hoogste leerjaar. Om hem te ontlasten was er dan een kwekeling, dwz een stagiaire van de kweekschool, of een net gediplomeerde onderwijzer die voor zo goed als niets, zijn loopbaan begon met 'tijdelijken'.

Meester Laurens Janszen, mijn vader, was ook als tijdelijke leerkracht begonnen. Vier jaar had dat geduurd, nadat hij in 1925 van de Amsterdamse kweekschool was gekomen. Hij had op wel twintig scholen, her en der door de stad getijdelijkt. Het was augustus 1929 dat hij eindelijk zijn vaste aanstelling kreeg aan de Watergraafsmeerschool. Amper 24 jaar was hij en woonde nog bij zijn moeder op een bovenhuis in de Alexanderstraat bij de Muiderpoort.

Hij werd aangesteld onder Samuel Bannet, een veertigjarige onderwijzer die kort daarvoor, in december 1928, na een lang verblijf in Indië, als Hoofd der School aan de Watergraafsmeerschool was benoemd.

Vaak werd zo'n eerste aanstelling gevolgd door een of meerdere overplaatsingen, maar meester Janszen bleef de Watergraafsmeerschool trouw, net als de twee onderwijzeressen, van den Bosch en Boom, die allebei najaar 1927 aan de school waren benoemd.

over het lager onderwijs

In 1920 werd de wet op het Lager Onderwijs van kracht. Het lager onderwijs omvatte naast het 'gewoon lager onderwijs' ook het *buitengewoon lager onderwijs* (B.L.O.), *voortgezet lager onderwijs* (V.G.L.O.), en het *uitgebreid lager onderwijs* (U.L.O.)

Er waren **openbare scholen** onder beheer van een gemeentebestuur en **bijzondere scholen**, die waren Rooms-katholiek, Hervormd, Gereformeerd of Joods. Er waren ook 'neutrale' bijzondere scholen, niet gerelateerd aan een religie. Al dat onderwijs werd bekostigd door het Rijk. De **leerplicht** werd met de Onderwijs-wet geregeld – eind jaren '30 was dat van af het jaar dat je zeven werd tot aan je vijftiende jaar. Het voorbereidend onderwijs (de bewaarschool of fröbel-school) viel niet binnen de leerplicht en werd niet door het rijk bekostigd.

De **schoolweek** was van maandag tot en met zaterdag, woensdagmiddag en zaterdagmiddag waren vrij. In Amsterdam was er een aantal openbare scholen die vanwege de sabbat de hele zaterdag dicht was (de zgn. 'zaterdagsscholen') maar daar was dan de woensdagmiddag niet vrij.

De **zomervakantie** duurde één maand. In 1941 van zaterdag 12 juli tot woensdag 13 augustus. Maar de bijzondere scholen waren vrij om een eigen vakantieregeling te hanteren.

De **klassengrootte** werd ook bij de invoering van de onderwijswet in 1920 geregeld; de rijksbekostiging van de leerkrachten kreeg een relatie met het aantal leerlingen per klas. Eerst ging het om een gemiddelde klassengrootte van 43 leerlingen, een zesklassige school (zes onderwijzers) telde maximaal 261 leerlingen. Later werd dat vanwege de bezuinigingen 47 leerlingen en maximaal 285 in zes klassen. In 1941 liet de bezetter de schaal drastisch dalen naar 42 bij maximaal 255 leerlingen in zes klassen.

Tot in 1941 toen de desintegratie startte. Het zal zeker aan schoolhoofd Bannet hebben gelegen dat zijn team hem jarenlang terzijde stond. Hij was zo'n hoofd met idealen en principes in de lijn van de verheffingsgedachte van de sociaaldemocratie. Ook het feit dat juist de Watergraafsmeerschool de hele vooroorlogse op- en neergang van de scholen in Betondorp overleefde, zal alles te maken hebben gehad met de kwaliteiten van Samuel Bannet en zijn medeleerkrachten. Maar tegen de zomer van 1938 vertrok Samuel Bannet van de Watergraafsmeer-school. Hij werd benoemd aan de school voor voortgezet lager onderwijs aan het Aldebaranplein in tuindorp Oostzaan in Noord.

Pas na de zomervakantie werd bekend dat Bannet als hoofd der school in Betondorp was opgevolgd door ene meester Kruimink. Het blijft gissen naar wat wethouder Boekman bewoog om Johannes Kruimink aan de Watergraafsmeerschool te benoemen. Boekman haalde hem weg van de Meteorenschool in tuindorp Oostzaan, waar Kruimink slechts een paar maanden eerder als hoofd was benoemd.

Schoolhoofd Samuel Bannet (1891-1942) met de juffen Hiltje van den Bosch-Kiljan (1903), Froukje Boom-de Vries (1892) en Tine Meijer en daarachter meester Laurens Janszen (1905) en meester August Haenen (1908) (rechts). De foto is genomen in juni 1938, voordat Sam Bannet en Guus Haenen vertrokken, naar resp. VGLO school nr 17 in Noord en de Linnaeusschool, in de Dapperbuurt.

Die VGLO school wordt tegen de zomer van 1940 opgeheven en Sam Bannet verhuist naar de Jacob van Heemskerkschool in West. November 1940 volgt de ontheffing uit zijn functie; september 1941 keert hij terug in het onderwijs, als hoofd van de Joodse school nr 13 in de Jan van Eyckstraat in Zuid.

Samuel Bannet wordt in Auschwitz gedood, september 1942

Aannemelijk is dat de wethouder op de Watergraafsmeerschool een goed hoofd nodig had, eentje die de vooruitstrevende onderwijsideeën van de sociaal-democraten in zich droeg en het enthousiaste onderwijsteam zou kunnen leiden, zoals het vertrekkende hoofd Bannet dat jaren had gedaan. Maar anders dan Bannet, moest het nieuwe hoofd het voornamelijk hebben van gestrengheid, regels en gezag. Dat ondervonden zowel mevrouw Boom als meester Janszen al snel, allebei kregen ze het met hem aan de stok.

Vast niet alle wrijvingen tussen een Hoofd der School en een leerkracht zullen bij de onderwijswethouder aan de orde zijn gesteld, maar Kruimink kon niet nalaten in mei 1939 het volgende aan de Wethouder te rapporteren

‘..... De kwestie betreft het feit, dat de betrokken onderwijzer het recht van het hoofd der school ontkent om het teken van “doorlopen” te geven aan de kinderen van zijn klasse, wanneer de kinderen door dien onderwijzer tot aan de buitendeur zijn gebracht. De onderwijzer Janszen is van mening, dat alleen hij dat recht heeft. Toen ondergetekende dan ook om 4 uur hedenmiddag aan de kinderen, die aan de deur gekomen waren “doorlopen kinderen” zei, verbood de onderwijzer Janszen dit herhaaldelijk aan de leerlingen en plaatste zich demonstratief in de uitgang der school, en trachtte, ondanks het uitdrukkelijk verbod van het hoofd der school, de kinderen tegen te houden.’

de weigering

De ochtend van de 10e juli 1941, bij het speelkwartier, gonst het over het schoolplein dat meester Janszen is weggestuurd en nooit meer terugkomt. Hij zou tegen Kruijnk hebben gezegd dat hij alleen maar leerlingen in de klas had en geen joodse en als daar kinderen van weg moesten, dan ging ook hij weg.

Bij de eerste gelegenheid die zich die donderdagochtend voordeed, leest schoolhoofd Kruijnk zijn onderwijzend personeel voor uit de circulaire die hij die ochtend van het stadhuis had ontvangen, dat

'Bij deze verzoek ik U mij voor 13 juli a.s. een nominatieve opgave te verstrekken van de leerlingen Uwer school, die van Joodschen bloede zijn. Als te zijn van Joodschen bloede moeten worden beschouwd de kinderen, die drie of vier Joodsche grootouders hebben en voorts de kinderen, die twee Joodsche grootouders hebben en die zelf of wier ouders tot een Joodsche kerkelijke gemeente behooren'

Kruijnk vraagt hen de gevraagde namen van joodse leerlingen in hun klassen diezelfde dag nog door te geven.

Het is toch al een hectische dag, want juist die avond zal het jaarlijkse afscheidsfeestje van de zesdeklassers, voor medeleerlingen en ouders plaatsvinden. Onderwijzeres Froukje Boom moppert hardop en hartgrondig, dat dit maar aan de ouders zelf moet worden gevraagd. Kruimink moet daarop de opdracht uitdrukkelijk herhalen. Schoorvoetend worden hem de lijstjes van de verschillende klassen bezorgd. Meester Janszen weigert en zegt tegen Kruimink dat hij onmogelijk aan de namen noch aan de gezichten kan zien, welke van zijn leerlingen van joodse bloede is, hij heeft alleen Nederlandse kinderen in de klas.

De verstandhouding met collega Janszen is toch al niet al te best, zodat Kruimink even niet weet hoe hij moet reageren op deze openlijke aantasting van zijn gezag. Hij neemt contact op met de afdeling Onderwijs van het Stadhuis. Binnen een uur heeft wethouder Smit zich over deze kwestie gebogen en wordt meester Janszen ten stadhuisse ontboden. Daar aangekomen krijgt hij te horen dat hij onmiddellijk is geschorst. Bovendien wordt hem uitdrukkelijk verboden zich vóór het verstrijken van de termijn van de schorsing naar de school te begeven. Later zou meester Janszen verklaren:

'..... Alhoewel Kruimink wist wie de leerlingen van de school waren, kwam hij speciaal naar mij om te vragen of ik de namen van de Joodsche leerlingen van mijn klas had genoteerd. Ik antwoordde hem dat ik alleen Nederlandsche kinderen in mijn klas had en ik niet in staat was uit te maken wie van hen Joodsche kinderen waren. Daar kwamen natuurlijk woorden over met het gevolg dat Kruimink den Wethouder telefonisch opbelde en ik mij een half uur later op het Stadhuis bevond. Ik werd toen voor mijn gedrag tegenover Kruimink geschorst met behoud van salaris.'

De schorsing wordt opgelegd tot en met zaterdag 12 juli, de dag dat de zomervakantie aanvangt.

'het begrip Jood'

Jood is een ieder, die uit ten minste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt. Als jood wordt ook aangemerkt hij die uit twee voljoodsche grootouders stamt en - hetzij zelf op den negenden Mei 1940 tot de joodsch-kerkelijke gemeente heeft behoord of na die datum daarin wordt opgenomen, - hetzij op den negenden Mei 1940 met een jood was gehuwd of na dat oogenblik met een jood in het huwelijk treedt. Een grootouder wordt als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeente heeft behoord.

[Verordening 189/1940; 4^e paragraaf - september 1940]

Maar meester Janszen is degene die net als alle vorige jaren, zorg draagt voor het afscheidsfeestje. Hij studeert met de zesdeklassers de toneelstukjes in en oefent met het koortje de liedjes. Dat hij is geschorst, vindt hij tot daaraantoe, maar niet dat hij niet terug naar school mag. De zesdeklasser die van school afgaan mogen niet worden gedupeerd door zijn schorsing. Hij negeert het verbod en gaat terug naar school, om 's middags het afscheidsfeestje voor te bereiden.

In een rapportje dat schoolhoofd Kruijnk, geschreven in heldere blokletters, op de 17 juli aan de wethouder stuurt, staat dan ook

'..... Ondanks dat verbod is genoemde onderwijzer onmiddellijk naar de school gegaan. Het gevolg was, dat binnen twee uur bij de bevolking van het tuindorp Watergraafsmeer de schorsing bekend was, met de toelichting, "dat bedoelde onderwijzer geweigerd had de Joodsche leerlingen af te zonderen."

Dit, gezien de mentaliteit der bevolking aldaar, is de oorzaak dat de onderwijzer Janszen als een "martelaar" wordt beschouwd, en dat er een vijandige stemming is ontstaan tegen het hoofd der school. Deze stemming kwam o.a. ondubbelzinnig tot uiting in een bijeenkomst der ouders op dezelfde avond ter gelegenheid van een afscheidsfeestje der beide zesde klassen.....'

Marianne de Vries is helemaal overstuur als ze tussen de middag thuiskomt. Ze vertelt over het vertrek van meester Janszen en zegt dat ze niet meer naar die school wil. Tot haar verbazing hebben haar ouders daar begrip voor. Maar 's avonds is Marianne nog van de partij op het afscheidsfeestje voor de zesdeklassers; de volgende dag schrijft ze haar meester een briefje:

een afscheidsfeestje

Secretaris-generaal van Poelje, van het departement van Onderwijs, laat in juni 1940 een missive uitgaan over een verbod op vlag- en feest-betoon. De SG rept ook over 'de wenschelijkheid, dat, in verband met den ernst der tijden, schoolfeestjes achterwege blijven'. Van Poelje schrijft onder meer deze alinea: 'Ons volk rouwt om de eigen doden; het rouwt ook om de duizenden andere menschenlevens, die de oorlog reeds vroeg'

De nieuwe SG van Dam schrijft in januari 1941 aan de gemeentebesturen: 'Mijn Ambtsvoorganger heeft u een circulaire doen toekomen betreffende vlag- en feestbetoon. In de laatste alinea dezer circulaire wordt gerept van de wenschelijkheid, dat, in verband met den ernst der tijden, schoolfeestjes achterwege blijven. Ik wensch deze laatste aanwijzing thans in te trekken, en ik moge U verzoeken, van deze wijziging mededeeling te doen aan de openbare scholen in Uw gemeente.'

Toch vraagt schoolhoofd Kruijnk in een briefje van 27 juni, toestemming aan de wethouder, voor het jaarlijkse afscheidsfeestje voor de 6^e klassers op donderdag 10 juli 1941, waar de 'van school afgaande leerlingen zang- en toneelstukjes opvoeren'. De gevraagde toestemming krijgt hij per briefje van 8 juli.

'Lieve Meneer Janszen. Ik heb geen zin meer in leren. Vanmorgen heb ik nog gezegd: "Als meneer Janszen niet meer op school mag komen, dan ga ik naar de Pieter Nieuwlandschool." Het feestje gisteren was er helemaal door verknoeid. We hebben nog een ijsje gehad maar ... ik zeg het zelfde als Ellen, als het niet van een jodenman was gekocht had ik het niet opgegeten. De toneelstukjes gingen niet erg vlot, maar één ding was prachtig, dat was met Jan Klaassen er waren oranje bloemen. Marianne'

Die zaterdag ontvangt meester Janszen het officiële bericht van zijn schorsing:

*Overwegende, dat L. Janszen, onderwijzer aan de Watergraafsmeerschool, onbehoorlijk is opgetreden tegenover het hoofd der school;
Gelet op art. 37 der Lager Onderwijswet 1920;
Besluit:
den onderwijzer L. Janszen voornoemd de straf van schorsing op te leggen voor het tijdvak van 10 tot en met 12 Juli 1941 met behoud van wedde.'*

Daags daarop, gaat vader Lau met vrouw en de vier kinderen op vakantie. Dit jaar is het Hulshorst, waar ze samen met zijn boezemvriend Leo Kaas, diens vrouw Bep en hun drie dochters intrek nemen op een boerderij.

Marianne de Vries

Marianne zal niet meer terugkomen op de Watergraafsmeerschool, vrijdag en zaterdag spijbelt ze. Na de vakantie kiezen haar ouders voor haar een andere school. Ze overleggen met hoofd Boswinkel van de Pieter Nieuwlandschool, de andere school in Betondorp, maar die durft het niet aan; de relatie met Kruijnk is toch al niet al te best. Op advies van een 'goede' ambtenaar op het Stadhuis, verhuist Marianne naar haar grootouders in Hoek van Holland. Daar doet ze de 5^e klas, pas na de kerst keert ze terug in Amsterdam. Dan kan ze probleemloos ingeschreven worden op de Lorentzschool in de Copernicusstraat. Later, toen het hoofd van die school van een en ander vernam, verklaarde hij dat als hij het toen had geweten, die inschrijving ook niet had aangedurfd.

Ze herinnert zich hoe ze in mei 1941 op schoolreis naar Volendam en Marken zijn geweest. 's-Middags gaan ze naar een zwembad, bij de ingang staat daar een bord 'Verboden voor Joden'. Meester Janszen hangt er zijn jasje overheen en zegt tegen zijn leerlingen 'Dat hebben we niet gezien!' en loodst vervolgens alle kinderen langs de kassa.

*[*gesprek met Marianne Kok-de Vries (1930) op 20 juni 2005]*

de scheiding

Natuurlijk zaten er joodse kinderen in de klas van meester Janszen, vier van zijn 43 leerlingen waren van *Joodschen bloede*. Schoolhoofd Kruimink plaatste die dag zo'n twaalf van zijn 270 leerlingen op de lijst, die hij de volgende dag inleverde bij het Gemeentelijk Onderwijsbureau aan de Falckstraat.

Later zou Kruimink verklaren :

'... Er was destijds een landelijk schrijven gekomen dat de vol-Joodse kinderen van de scholen opgegeven moesten worden. Ik ben persoonlijk bij de Joodse ouders van de leerlingen geweest om te vragen of het kind soms een niet Joodse grootvader of grootmoeder had. Dit was een poging van mij om zoveel mogelijk leerlingen te behouden. Ik heb dit ook gevraagd aan de onderwijzers der verschillende klassen, omdat die hun leerlingen beter kenden dan ik. Allen hebben mij die opgave verstrekt, behalve Janszen.'

Twaalf leerlingen op de Watergraafsmeerschool en ook nog eens evenzoveel op de Pieter Nieuwlandschool. Op de zeven scholen in wijk XVI, 'oud Watergraafsmeer' waren het er 88 bij elkaar en in de gehele stad 4105. Dat werd duidelijk toen de briefjes van alle Hoofden der School verwerkt waren in een overzicht. De chef van de afdeling Onderwijs stuurde dat op 29 juli aan zijn directeur met op de eerste pagina:

'een overzicht van het aantal leerlingen, dat als Joodsche leerlingen moet worden beschouwd, welke leerlingen scholen voor openbaar lager onderwijs bezoeken en met wier vertrek rekening moet worden gehouden'

Al twee keer eerder was er dat jaar opgave gedaan van joodse leerlingen. Beide keren werden er ruim 5000 leerlingen op de Amsterdamse openbare scholen aan de bezetters gerapporteerd. Een opmerkelijk verschil van zo'n 1000 leerlingen ten opzichte van laatste opgave.

Maar de eerdere tellingen waren een 'voorlopige schatting' en 'afgaande op de voor- en achternamen van de leerlingen en hun ouders' zoals die ingeschreven stonden bij de gemeente. Vanzelfsprekend dat schoolhoofd Kruimink, zoals hij later zou verklaren, bij een paar ouders langs is gegaan om er zich van te vergewissen dat hij geen fouten maakt bij de aangifte van zijn joodse leerlingen. De circulaire van de Regeringscommissaris, was immers duidelijk:

'dat in gevallen van twijfel omtrent de afstamming niet mag worden afgegaan op mededeelingen der kinderen zelf, doch inlichtingen aan de ouders moeten worden gevraagd.'

leerlingen in de 4^e van de Watergraafsmeerschool

In de 4^e klas van 1940-1941 op de Watergraafsmeerschool zaten 43 leerlingen, dat was bijna het maximale aantal volgens de toen geldende schaal. Meester Lau Janszen heeft in de jaren '50, uit zijn hoofd, alle namen van leerlingen van af de Planciussschool in 1927, klassegewijs in een schriftje, opgeschreven. In 2004 leg ik de namen van de klas van 1940/41 voor aan twee mensen die op die lijst voorkomen: Jan Affourtit en Marianne de Vries. Beide brengen een paar verbeteringen aan en wijzen de vier joodse leerlingen aan. Marianne wijst er bovendien op dat het écht de 4e klas was en niet V, zoals meester bovenaan de pagina had geschreven.

de jongens

Jan Affourtit - Arend van Beekhoven - Johan Beekman - Ab van den Berg - Theo Buunk - Ies Canes* - Bert van der Elsen - Frits Harmsen - Henny de Jong - (voornaam onbekend) Jongelie - Arie Kan - Olf Kiers - (voornaam onbekend) Klant - Theo van der Meijden - Jan Piels - Herman Rekers - Joop de Ridder - Joost Sarfaty* - Jan Sinkeldam - Frans Stolk - Joop Timman - Joop van Veen - Rudi Voet* - Dick Wagemaker. (24 jongens)

de meisjes

Corrie Andrea - Hennie van Beek (of Liesje) - Ina Edwards - Truus van Esch - Miep Gorter - Oeke Griffioen - Loesje van Groningen - Ellen Klinkenberg - Jopie Lavooi - Joke van Leeuwen - Nanny Möller - Liesje Mouw* - Hilde Veenstra - Bep van Veller - Nel Verwoest - Clara Verweij - Marianne de Vries - Hennie Weiler - Tonny van Wijk (19 meisjes)

Ook op de Watergraafsmeerschool zaten kinderen die er dan wel in zijn ogen joods uitzagen of een joodse naam hadden, maar niet als 'vol-joods' aangemerkt konden en dus niet voldeden aan de door de bezetter opgestelde criteria:

'als te zijn van Joodschen bloede moeten worden beschouwd de kinderen, die drie of vier Joodsche grootouders hebben en voorts de kinderen, die twee Joodsche grootouders hebben en die zelf of wier ouders tot een Joodsche kerkelijke gemeente behooren'

Was het Kruijnk er werkelijk om te doen het aantal niet-joodse grootouders te achterhalen, zodat hij het kind niet op zijn lijstje hoefde te zetten Meester Janszen was duidelijk rechtlijniger, hij weigerde elk onderscheid te maken en werd daarvoor door toedoen van Kruijnk, gestraft.

Gaandeweg de vakantie was bij meester Janszen de gedachte gegroeid dat de bui wel weer zou zijn overgedreven. Met het plan er met meester Kruijnk het beste van te maken, kwam hij terug in de stad. Daar lag meteen die eerste dag een briefje van de wethouder:

'Bij dezen bericht ik U, dat het mij na hetgeen is voorgevallen beter voorkomt, dat gij niet als onderwijzer aan de Watergraafsmeerschool terugkeert. Mitsdien heb ik den heer Regeeringscommissaris voorgesteld, U als onderwijzer over te plaatsen naar de Christ. de Wetschool. Deze overplaatsing zal ingaan op 13 augustus a.s.'

Hij had zich nog wel zo verheugd op de vijfde klas van de Watergraafsmeerschool waar hij na de zomer voor zou staan. En nu moest hij naar een andere school, gelukkig lag die de Wetschool niet ver weg, hij hoefde alleen maar de Middenweg in de tegenovergestelde richting af te lopen, naar de Transvaalbuurt. Wat hij niet wist, was dat die Christiaan de Wetschool toen al voorkwam op de lijst van op te heffen scholen, samen met nog drie van de zes scholen in de Transvaalbuurt.

meester Janszen's joodse leerlingen

Ies (Israel) Canes, geboren in Amsterdam op 2 augustus 1931, gedood in Auschwitz, 23 juli 1942

Liesje (Alice) Mouw, geboren in Amsterdam op 25 mei 1931, gedood in Sobibor, 30 maart 1943

Joost Sarfatij, geboren in Amsterdam op 10 januari 1930, overleefde en emigreerde naar Australië

Rudi (Rudolf) Voet, geboren in Amsterdam op 8 juli 1931, gedood in Sobibor, 11 juni 1943

naar een andere school

Voor de ouders en kinderen van Joodschen bloede brak meteen na de vakantie een verwarrende tijd aan. Woensdag 13 augustus waren de scholen weer begonnen; de joodse leerlingen zaten gewoon weer met hun vriendinnetjes en vriendjes samen in hun klas. Maar zaterdag 30 augustus staat het in de kranten: het mag niet meer. Vanaf de maandag daarop zijn de joodse leerlingen niet langer welkom op hun school.

Alle joodse gezinnen in Amsterdam kregen persoonlijk bericht. De verplichte registratie van Joden bij de Joodsche Raad in maart 1941 bewees daarmee voor het eerst haar nut. In de brief aan de ouders schrijft burgemeester Voûte:

‘Bij deze deel ik U mede, dat de Duitse Overheid heeft bepaald dat joodsche kinderen met ingang van 1 September a.s. niet (langer) tot openbare en niet-joodsche bijzondere scholen mogen worden toegelaten en moeten worden te zamen gebracht in scholen voor joodsche kinderen bestemd, waar joodsche leerkrachten onderwijs geven.’

‘Aangezien Uw kind volgens door mij verkregen inlichting jood (jodin) is, zal het niet (langer) tot de thans door hem(haar) bezochte school (niet tot de school, waarop het zou worden geplaatst) worden toegelaten.’

Alhoewel het verbod die maandag meteen van kracht werd, stond niet in de krant en in de brief hoe het nu dan verder moest. Weliswaar was er sprake van ‘een van gemeente-wege te vormen school, voor joodsche kinderen’ waar de kinderen op zouden worden ingedeeld, maar wanneer dat zou zijn en waar die school zich zou bevinden, bleef voorlopig in het ongewisse. De afdeling Onderwijs was al vanaf juli bezig met de noodzakelijke herschikking van leerlingen, leerkrachten en gebouwen.

joodse leerlingen

Vanaf maart 1941 moesten de joodse Amsterdammers zich laten registreren, bij de Joodsche Raad. Ze kregen 10 weken de tijd. Via het bureau van de Raad kwamen de gegevens terecht in het Gemeentelijke Bevolkingsregister; op de persoonskaarten werd een vette J gestempeld. Aan de hand van deze registratie presenteerde het gemeentelijke bureau voor de statistiek in mei 1941, een overzicht van ‘De Joodsche bevolking in de verschillende wijken der Gemeente’. Er zijn 85.897 joden in Amsterdam.

In juli 1941 moesten de schoolhoofden aangifte doen van de joodse leerlingen op hun school. Het Onderwijsbureau van de gemeente Amsterdam voegde de cijfers op 29 juli 1941 samen; er waren 4105 joodse leerlingen in het openbaar lager onderwijs.

Daarnaast was er ook een opgave van joodse leerlingen, op verzoek van de Secretaris-generaal. Gelet op de verzenddatum van 29 mei, mag aangenomen worden dat gebruik is gemaakt van de onderwijsgegevens van 16 mei 1941 (een van de drie vastgelegde tel-momenten in elk schooljaar). Volgens deze opgave zaten er 5.141 joodse leerlingen in het lager onderwijs. Er was al eerder een inventarisatie van joden in Amsterdam gemaakt. In januari 1941 werd in opdracht van de Beaufragte door de gemeente allerlei aspecten van de joodse samenleving in Amsterdam bij elkaar gebracht, omdat die het plan had een ‘Judenviertel’ in te richten. In het rapport van 15 februari 1941 staan gegevens over ziekenhuizen, aantallen woningen en bedrijven, e.d. Het aantal joodse kinderen dat een lagere school bezoekt werd gesteld op 5.482.

Opmerkelijk is dat de tellingen van 15 februari en 29 mei, beduidend hogere aantallen geven dan de gegevens van 29 juli. Die laatste telling mag als correct worden beschouwd, die is immers afkomstig van de scholen zelf. Aannemelijk is dat de twee eerdere opgaven kinderen omvatten, die wellicht een joodse achtergrond hadden, maar bij het hanteren van de criteria van het begrip *Jood*, zijn buitengesloten.

Niet alleen moesten alle gegevens van de leerlingen worden gecontroleerd en een aantal scholen, met name in de specifiek Joodse buurten, heringedeeld. Ook de joodse leerkrachten, die in februari waren ontslagen moesten worden herplaatst, op de nieuw op te richten Joodse scholen. Anders dan in de andere steden trof de maatregel in Amsterdam een hele grote groep joodse en niet-joodse leerlingen, dat vergde uitvoerige voorbereidingen, meer dan in welke andere stad. De bezetters gunden de gemeente Amsterdam daarom uitstel tot 1 oktober, maar de joodse leerlingen mochten niet langer dan een paar weken zonder onderwijs zitten. Ondanks alles bleef de leerplicht ook van kracht voor de buitengesloten kinderen.

Ondertussen stond meester Janszen voor de vijfde klas van de Christiaan de Wetschool, een klas met bijna alleen maar joodse kinderen. Een vreemde situatie, de leerlingen wisten dat ze niet langer welkom waren op deze school en hij op zijn beurt was er van doordrongen dat hij straks geen les mocht geven aan deze kinderen. Ze maakten er het beste van, die weken dat ze samen waren. Er werd veel voorgelezen en gezongen, en gewandeld in de stad en in de natuur. Maar inmiddels was het nabijgelegen Oosterpark al niet meer toegankelijk voor de meeste van zijn leerlingen.

Gerrit Meents (1930) vertelt in 2010: *'De Christian de Wetschool werd gesloten bij het einde van 1941, toen de Joodse kinderen er niet meer konden komen. De niet-joodse kinderen van deze school waren over-geplaatst naar de Oranje Vrijstaat school, in de Smitstraat, maar ik ging in Augustus 1941 naar de school voor alleen Joodse kinderen in de President Brandstraat nummer 7, tot en met eind 1942, toen werd de school gesloten. Waarom ik werd toe gelaten weet ik niet. Mijn vader was Joods, mijn moeder niet, ik was zogenaamd half Joods volgens de Duitsers. Maar de meeste kinderen moesten daarnaartoe, dus wilde ik ook daar naar toe. Ik zat in de derde klas bij een hele lieve onderwijzeres, juffrouw Duizend, ik ben nog met mijn moeder op visite geweest en heb er gegeten. In 1942 moest ik toch naar de Oranje Vrijstaat school. Ik kwam toen in de vierde klas. Daar zaten nog 3 anderen zo genaamde half Joodse kinderen, en een Joodse jongen met heel blond haar en blauwe ogen. Hij had een Joodse moeder en een niet-Joodse vader maar was toch half Joods verklaard en hoefde niet een ster te dragen. Maar voor de Joodse wet was hij Joods. Daar had ik ook een lieve meester, maar eind 1943 ben ik naar huis gegaan en nooit meer teruggekomen. We waren op het Transvaalplein met nog een paar klassen en een vrachtauto kwam een oude Joodse vrouw weg halen, die om een of anderen reden nog niet was weggehaald. Een jongen dacht dat, dat heel leuk was. Ik werd kwaad en heb hem een paar goede stompen verkocht, dat was de reden waarom ik weg ben gelopen en niet meer terug naar school ben gegaan.'*

de klas van meester Janszen,
augustus 1941 bij het Amstelstation

achterop staat :
JACOB'S FOTOBUREAU Afrikanerplein 48

Dan wordt het 12 september, het hoofd van de Christiaan de Wetschool, mevrouw Boots, ontvangt de opheffingsbrief van het Stadhuis

‘Bij dezen deel ik u mede, dat, als gevolg van en in verband met de organisatie van het onderwijs aan joodsche kinderen in deze Gemeente de hieronder vermelde scholen, in afwachting van haar opheffing, zijn of zullen worden gesloten.

*Op de genoemde data zal de herindelung van joodsche en niet-joodsche leerlingen in de stadsgedeelten van de met een * aangeduide scholen haar beslag hebben gekregen.*

Voor zover, na de herindeeling van joodsche en niet-joodsche leerlingen, op de laatstbedoelde scholen de joodsche leerlingen reeds aanwezig zijn, blijven de niet-joodsche leerkrachten in functie, totdat het joodsche personeel is benoemd en zijn taak heeft aanvaard.’

Zestien lagere scholen werden opgeheven en nog eens een viertal verplaatst naar een ander gebouw. Zo ontstond er ruimte voor de nieuwe joodse scholen. Dat werden er zeventien; waarvan twee speciaal voor Montessorionderwijs.

Het betrof een tijdelijke situatie, althans dat was het voornemen van de bezetters, de bedoeling was een spoedige overdracht aan de Joodsche Raad. Zelfs de zorg voor de joodse leerlingen moest buiten de maatschappij worden geplaatst. Niets, zelfs geen naam mocht nog langer geassocieerd worden met de Joden, de scholen kregen daarom een nummer.

Voor de meeste leerlingen en leerkrachten op de Amsterdamse scholen veranderde er eigenlijk niets, ze merkten er nagenoeg niets van. In heel veel klassen zaten immers helemaal geen joodse leerlingen en de joodse leerkrachten waren al in februari ontslagen. Maar in een paar stadswijken hakten de maatregelen er diep in, zoals in de Transvaalbuurt. Daar waren alle 1300 ‘openbare’ leerlingen bij de herschikking betrokken, 930 joodse en 370 niet-joodse.

opheffen en oprichten

Aan de hand van het rapport van 29 juli van de chef van het Centraal Bureau van de afdeling Onderwijs, besluit de Burgemeester van Amsterdam een aantal scholen op te heffen. Door het vertrek van de joodse leerlingen, zullen er te weinig leerlingen over blijven, om instandhouding van die scholen te rechtvaardigen. Op 12 september bericht de wethouder de hoofden van 13 scholen, dat de desbetreffende school ‘in afwachting van haar opheffing wordt gesloten’ Uiteindelijk betreft het 16 scholen plus 4 die naar een ander gebouw zijn verplaatst. Deze herschikking beroerde in die dagen 7.697 lagere schoolleerlingen direct; 3.872 joodse en 3.825 niet-joodse.

De opdracht tot scheiding van de joodse leerlingen leidt tot de oprichting van *afzonderlijke onderwijsinrichtingen*. De Burgemeester besluit 21 november 1941 definitief tot oprichting van 25 joodse scholen, waaronder 17 voor gewoon lager onderwijs. Voor het Montessorionderwijs past hij het besluit aan – de Joodsche Montessorischool bestond bij haar oprichting in september uit 9 klassen verspreid over 3 locaties (2^e Boerhaavestraat : 4 groepen; Daniël Willinkplein : 3 groepen; Smitstraat : 2 groepen). De Willinkplein-vestiging wordt in december 1941 verzelfstandigd, met een eigen schoolhoofd.

Er bleven daar twee niet-joodse openbare scholen over; het waren vooral de niet-joodse kinderen die van school moeten wisselen. Naast de joodse kinderen uit de buurt, werden ook leerlingen uit omliggende buurten op de vier nieuw opgerichte joodse scholen in de Transvaalbuurt geplaatst. Zoals die achtentachtig uit de Water-graafsmeer, waaronder de vier leerlingen van meester Janszen

En hijzelf? Hij kreeg weer een briefje van het Stadhuis, dit keer dat hij wordt overgeplaatst, op 1 oktober 1941, naar de Abraham van Riebeeckschool, in de de Wetbuurt, bij het Amstelstation. Ook dicht bij huis. Gelukkig was dat anders dan dat schoolhoofd Kruimink hem had toegewenst. In zijn rapportje van 17 juli 1941 aan de wethouder had die immers geschreven:

'Ondergetekende meent U daarom te moeten voorstellen, den onderwijzer L. Janszen over te plaatsen naar een school, die op voldoende afstand van tuindorp Watergraafsmeer is gelegen.'

Hij had inderdaad geluk, heel wat leerkrachten van die opgeheven scholen kwamen op wachtgeld, maar hij kon meteen aan de slag. Op de plaats die Sophia de Jong noodgedwongen achterliet, toen ze in november 1940 vanwege haar joodszijn moest vertrekken.

van Riebeeckschool

De Abraham van Riebeeck school stond aan de toegangsstraat van Amsteldorp, een klein dorpje bij het Amstelstation. De school is in de jaren '20 gebouwd als een van de ruim 100 scholen die Amsterdam toen bouwde in alle nieuwe wijken. De school is in de jaren '70 afgebroken om plaats te maken voor een verzorgingshuis.

Mijn vader, meester Janszen stond aan deze school van 1 oktober 1941 tot de zomer van 1945. Winter 1944 was de school gesloten, net zoals eigenlijk alle andere scholen in de stad. De kolen, waarmee de kachels in de lokalen werden gestookt, waren op. Mijn vader gebruikte de school als onderduik-plek. Alle mannen liepen het risico opgepakt te worden voor tewerkstelling in Duitsland en omdat de scholen dicht waren, liepen werkloze onderwijzers een verhoogd risico.

Een keer ben ik overdag samen met mijn grote broer mee geweest naar de school. In het trappenhuis op het bordes tussen twee verdiepingen zat achter een kast een deur die toegang gaf tot de vloering boven de gymzaal; daar lagen losse balken. Mijn broer en mijn vader hebben er eentje uitgesleurd en in triomf hebben ze hem op hun schouders naar huis gebracht.

Onderweg stopten we nog even bij de melkboer in de de Wetbuurt. Mijn vader gaf bijlessen aan slimme kinderen, hij zocht zijn klantjes zorgvuldig uit om zich in natura te laten betalen. Dit keer was het een pakje roomboter ! De weken daarna hadden we voldoende hout voor de kachel en elke dag een heel klein klontje boter voor op de boterhammen, die Lau bij een ander bijlesklantje wist te bemachtigen.

meester Janszen met zijn klas op de van Riebeeckschool, 1942

Amsterdam telde in die jaren 182 openbare lagere scholen, met zo'n 40.000 leerlingen. Achtduizend daarvan werden half september naar een andere school gestuurd, de helft daarvan waren joodse leerlingen. Een jaar later, in november 1942, de overdracht aan de Joodse Raad had eindelijk haar beslag gekregen, waren het er nog 2.500.

Sinds die zomer waren de transporten naar de kampen regelmaat en was de bewegingsvrijheid van joden bijna volledig ingeperkt. Ondanks dat alles bleven de kinderen naar school komen, vaak moesten ze een flink stuk lopen; tram en fiets waren immers verboden.

Zo vertrok elke ochtend een kleine stoet kinderen uit Betondorp, ze liepen langs de drie kilometer lange Middenweg, gingen de Ringvaart over richting Transvaalbuurt en 's middags kwamen ze weer terug. Of het nou regende, koud was of nog donker, elke dag gingen ze 's ochtend samen op pad. Het werd aldoor zwaarder maar gaf ook veiligheid en verbondenheid, om op school te zijn, samen met je lotgenootjes in de klas; *'even een paar uurtjes vrijaf van de oorlog'* maar als de juf dan de namen voorlas en stokte daar waar geen 'ja juf' klonk, dan wist je het weer.

In mei 1943 waren er nog 1.200 joodse leerlingen, bijna drieduizend waren er inmiddels verdwenen, weggevoerd of ondergedoken. De meeste scholen werden gesloten, de leerkrachten op het Joodse Onderwijsbureau ontboden om de schoolsleutels in te leveren. Na die zomer kwamen de laatste leerlingen op twee schooltjes in oost en zuid, in een paar klassen tezamen.

Op de lijst met zevenenzeventig namen van het laatste schooltje in de Joubertstraat, staat de naam van Elske, oudste dochter van Leo Kaas, de boezemvriend van onze meester Janszen.

Hier eindigt het verhaal van de joodse leerlingen op de joodse scholen. Na de zomer van 1943 was Amsterdam *'Judenrein'* althans volgens de bezetters.

Henny Waas (1933), vertelt in 2007 :
'Na de zomer moesten we de 5^e Montessori-school verlaten en werden we naar de Smitstraat verwezen, waar een Joodse Montessori-school was. Mijn vriendinnetje Ineke, haar zusje Rita en ik waren de enigen die daar naar toe gingen. Er was slechts een meisje in de klas dat al van school was verdwenen. Mijn vader regelde zijn werk zodanig, dat hij ons drieën 's-morgens met de fiets aan de hand, naar school bracht. We bleven over en 's middags mochten we alleen naar huis lopen. Van de andere leerlingen die uit de Meer kwamen hebben we onderweg weinig gemerkt, ook omdat we de boodschap hadden direct naar huis te komen. Wel zag je groepjes kinderen lopen, maar wij hadden daar geen contact mee. Die groepjes zag je tot aan het begin van de Middenweg en dan losten ze zich op. Het was nog niet zo erg, totdat we na een klein jaar het bericht kregen dat we naar de school in de 2^e Boerhaavestraat moesten. En toen begon de ellende. De razzia's begonnen. Afstanden lopen was geen probleem, maar we moesten langs de Tugelaweg en elke dag weer zag je leegstaande huizen, waarvan de bewoners weggehaald waren en direct daarna werden de ruiten ingegooid, gordijnen wapperden in de wind. Ook overdag waren er soms razzia's en je had geleerd op een verre afstand te blijven, toch kon je de gehate vrachtwagens zien waar de mensen ingeduwd werden. Een verschrikkelijk gezicht! Op school was het een treurige toestand, elke nieuwe dag was het: Davy is weggehaald, Rozetje is weggehaald en met de dag werden de klassen kleiner. Eind mei 1943 vond mijn vader het tijd om maatregelen te nemen en moest ik verdwijnen, want op school waren er nog maar enkele kinderen, waaronder mijn vriendinnetje Ineke en haar zusje, met de fatale gevolgen van dien`.

hoe het verder ging

Het gedwongen vertrek van meester Janszen bleef na de zomer van 1941 als een donkere wolk boven de Watergraafsmeerschool hangen. Ruim twaalf jaar hadden ze samengewerkt: Froukje Boom-de Vries en Hiltje van den Bosch-Kiljan, Tine Meijer en Laurens Janszen. Door toedoen van NSBer Kruijnk was die samenwerking in een klap verbroken; de bezetting was de school binnen geslopen.

De inschrijvingen voor het nieuwe schooljaar bleven sterk achter en met het vertrek van de joodse leerlingen zakte de school terug naar een kleine 200 leerlingen. De formatie van de zes aanwezige leerkrachten, inclusief het schoolhoofd was ruim voldoende, de vacature van meester Janszen hoefde niet te worden vervuld. Kruijnk wist zich door zijn lidmaatschap van de NSB en het *'Opvoedersgilde'* onaantastbaar en daar gedroeg hij zich ook naar. Voorjaar 1942 liepen de spanningen op de school zo hoog op dat meester Graewert zich liet overplaatsen naar de Parelschool en mevrouw Boom na de zomer werd overgeplaatst naar de Pontanussschool. Uiteindelijk vertrok ook Kruijnk zelf. Zijn NSB-lidmaatschap had hem een baan als Rijksinspecteur voor het lager onderwijs bezorgd, in de inspectiekring Deventer.

Al snel na de bevrijding, in augustus 1945 werd meester Janszen opnieuw benoemd op de Watergraafsmeerschool en ook Froukje Boom keerde terug aan de school. Net als de weer opgedoken joodse leerkrachten, werden ze zo snel mogelijk benoemd aan de school waar zij gedurende de bezetting hadden moeten vertrekken. Ook de weinige overgebleven joodse kinderen namen schuchter hun plaatsen in de klassen in. Voor deze groep *'weder opgedoken joodse kinderen'* kwam er tijdelijk een eigen lagere school, de dr. Emanuel Boekmanschool aan de Plantage Muidergracht. Onbekend is hoeveel kinderen er weer waren opgedoken, ze hoefden immers niet meer geteld te worden, maar op de Boekmanschool zaten er bij aanvang 168.

rechtsherstel

December 1945 antwoordt wethouder de Roos van Onderwijs, aan het bestuur van de Onderwijs Bond: *'de ontslagen Joodsche leerkrachten zijn zoveel mogelijk aan de vroegere school benoemd. Waar dit niet mogelijk is geweest, zullen zij bij een eventuele overplaatsing voorkeur voor hun vroegere school mogen laten gelden'*. Deze maatregel was niet alleen van toepassing op joodse leerkrachten, ook andere leerkrachten die op een of andere manier in moeilijkheden waren geweest, zoals meester Janszen en mevrouw Boom, die allebei van de Watergraafsmeerschool waren overgeplaatst, mochten in de zomer van 1945 terugkeren naar hun oude school.

In 1947 en '48 verleende het college van B&W van Amsterdam bovendien rechtsherstel aan iedereen die gedurende de bezetting ontslagen was uit gemeentedienst. Het rechtsherstel gold uiteraard ook voor alle joodse leerkrachten die na mei 1945 weer opdoken.

Dat rechtsherstel betrof alleen een financiële compensatie. Dat gold dus niet voor mijn vader, meester Janszen. Hij was immers niet ontslagen, bovendien had hij de hele periode gewoon maandelijks zijn salaris mogen ontvangen. Wel was een benoeming tot schoolhoofd (wat een aanzienlijke salarisverbetering met zich meebracht) sinds zijn eerste conflict met Kruijnk uit beeld verdwenen. Geen rechtsherstel dus, maar een erkenning dat die schorsing onterecht was, daar had hij toch wel een briefje over mogen ontvangen, van het Gemeentebestuur van Amsterdam.

schoolteam Watergraafsmeerschool 1946/47
met middenachter meester Janszen en
middenvoor schoolhoofd Boots

Kruimink werd in 1942 opgevolgd door mevrouw Henriëtte Boots, ze kwam notabene van de Christiaan de Wetschool, waar ze in september 1941 met wachtgeld was gestuurd. De Watergraafsmeerschool groeide snel van 226 leerlingen in 1945 naar 320 in augustus 1946. Het team groeide navenant naar tien leerkrachten. Naast Janszen en Boom zijn ook de dames vd Bosch en Meijer van het team uit 1941 nog aanwezig. De school krijgt van de nieuwe wethouder de Roos, het predicaat '*gemeenschapsschool*'. Helemaal in overeenstemming met de ideeën van Lau werd er veel gedaan aan aanschouwelijk onderwijs. Niet alleen gericht op het didactische aspect maar ook op het pedagogische, op het bevorderen van de gemeenschapszin en de sociale opvoeding. Een middel daarbij was de zorg voor dieren en planten, en zo kwamen er –met toestemming van wethouder, kippen, konijnen en ander klein vee op de school. De leegstaande school op nummer 11 werd er bij betrokken en op het schoolplein bouwden de ouders een kleine kinderboerderij.

Maar voor Lau was de lol er af. Voor zijn gevoel was door die schorsing, het hoofdschap op 'zijn' Watergraafsmeerschool aan zijn neus voorbijgegaan. Nog even ging het gerucht dat Kruijnk terug wilde keren aan de Watergraafsmeerschool. Notabene in de vacature die ontstond toen meester Janszen in 1948 eindelijk tot schoolhoofd werd benoemd, aan de *Niasschool*, in de Indische buurt.

Maar na nauwelijks drie jaren hoofdschap, vertrekt Lau overspannen uit het Amsterdamse onderwijs; hij was verwond, door de gevolgen van zijn kleine heldendaad, maar meer nog door de dood van zijn boezemvriend Leo. Maar dat is een ander verhaal.

Laurens Janszen (1905 – 2003)
en Leo Kaas (1906 – 1942)
in vriendschap, vanaf 1914
tot dat Leo werd opgepakt,
weggevoerd en gedood
in juli 1942

meester Janszen

In het verhaal *een kleine heldendaad* noem ik mijn vader 'meester' Janszen, maar daar had hij een hekel aan; hij liet zich door zijn leerlingen liever aanspreken met 'meneer'. Dat zal zijn oorsprong hebben gehad op de Amsterdamse *Gemeentelijke Kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen*, waar Lau Janszen het onderwijzersvak leerde. Die 'kweek' was vergeleken met de meeste andere (Rijks-)kweekscholen nogal vooruitstrevend, in de tijd dat door de onderwijswet van 1920 het onderwijssysteem nogal op de schop ging. Tot in het begin van de 20ste eeuw was er sprake van standenonderwijs, met aparte scholen voor de kinderen uit de burgerij en andere voor het werkvolk. Op die *nummerscholen* was het onderwijs naast kennisoverdracht, vooral gericht op het aanleren van fatsoen, gehoorzaamheid en dienstbaarheid voor een leven lang werken onder een baas, een *meester* dus. Maar met de nieuwe wet en onder invloed van de verlichte pedagogen van die tijd, ontstond de *eenheidsschool* waar ook het volkskind kansen kreeg op doorstroming naar het vervolgonderwijs, een van de toenmalige idealen van de sociaaldemocratie. In die sfeer van *verheffing* werd Lau opgeleid tot onderwijzer en kreeg hij amper 20 jaar, in 1925 de bevoegdheid om voor de klas te staan.

Lau was de jongste van vier kinderen in het gezin van Amsterdamse Laurens Janszen senior en de Walcherse Pieterella Bestelink; vader was smid en uitvinder. Eerst dreef hij een smederij in Noordwijk, daarna samen met Dik Wurfbain een constructiewerkplaats in Amsterdam, maar beide ondernemingen waren voor Laurens sr niet succesvol en zo belandde hij als amanuensis op de gemeentelijke hbs voor meisjes, aan de Keizersgracht. Lau was zestien toen zijn vader, na jaren sukkelen op 58-jarige leeftijd overleed; moeder Pieternel was toen al werkzaam als coupeuse.

Ze was in dienst bij *Maison Hirsch&Cie* aan het Leidseplein, daarna begon ze voor zichzelf met een naaiatelier aan huis, voor welstandige dames en voor het toneel. Eerst woonde het gezin in de Commelinstraat. Als je toentertijd die straat uitliep en de Linnaeusstraat overstak belandde je in het nieuwe Oosterpark en op de er naast gelegen oude Oosterbegraafplaats, die al jaren gesloten was. Voor kleine Lau een ideaal terrein om te avonturieren, tussen vervallen grafstenen, verwaarloosde bomen en de onkruidachtige begroeiing. Later verhuisde de familie over de Singelgracht naar het tweede korte straatje naast de Muiderpoort, de Alexanderstraat. Zo raakte hij bevriend met Leo Kaas, die daar ook pas was komen wonen, om de hoek op de kade. Lau sleepte Leo mee naar zijn speeldomein, die gesloten begraafplaats beheerd door een oude bewaker. Iedere kwajongen werd door hem weggestuurd, maar niet Leo en Lau, die waren er altijd welkom. Urenlang zaten ze in hun zelfgebouwde schuilhut de vele vogels te observeren en vertelde de oude baas van alles over die vogels en de planten die er in dat paradijsje groeiden.

Later toen ze iets groter waren met allebei een fiets, werd hun wereld wijder. Ze maakten tochten over de Oranjesluizen naar Waterland en de ander kant uit helemaal naar 's-Gravenland. Moerasorchis in de weilanden bij Holysloot, Aalscholvers in de Zuiderzee, Ijsvogeltjes in de vijvers van de Gooise buitenplaatsen, Zwanenbloemen in de sloten bij Nigtevecht, Futen in het Abcoudermeer, ze zagen het allemaal; zochten thuis de namen op in de *Flora van Heimans en Thijsse*, en op de plaatjes van Jan Voerman in de *Verkade albums*, die ze driftig verzamelden.

Zestien jaar was Lau toen hij naar de Kweekschool ging en meteen in de tweede klas terecht kon; Leo vertrok naar de Hogere Textielschool in Enschede, Leo's vader deed in textiel, vandaar.

Ze stuurden elkaar briefkaartjes met boodschappen, zoals deze van Leo aan Lau in 1923:

'Geef mijn groeten aan Fam. Mees, Torenavalk, Boomklever, de Goudhaantjes, Spechten, IJsvogels en allen die je tegenkomt. Hièr heb ik een IJsvogel gezien, maar nu leek hij lang niet zoo fabelachtig mooi.'

In een van de weekenden dat Leo weer thuis in Amsterdam was, troonde hij Lau mee naar een bijeenkomst van de *Nederlandsche Bond van Abstinente Studeerenden*; een kleine idealistische club die in haar hoogtijdagen rond 1930, zo'n 1.500 leden telde. Het was niet alleen de geheelonthouding (*abstinentie*) dat deze studerenden verbond, het was ook *'een beslist nee-zeggen tegen sleur, conventie, slechte gewoonte, vulgariteit en decadentie'*. Alles viel op zijn plaats voor de jonge vrienden: de liefde voor de natuur en het buiten zijn, de progressiviteit en de principes van soberheid, reinheid, en gemeenschapszin. Lau werd al snel vegetariër en kon zijn ideeën en idealen scherpen aan die van zijn leeftijdgenoten, de meesten van hen ook kweekschoolleerlingen. Al snel hadden Lau en Leo een landelijke vriendenkring, waarmee ze op pad gingen en kampeerden, ook in het Duitsland van de jaren dertig. Zo leerde Lau, Mathilde Bouman kennen, een jonge onderwijzeres opgeleid aan de Apeldoornse Kweek-school voor meisjes, die voor de klas stond in Amsterdam en secretaris was van NBAS-afdeling Amsterdam Zuid. Daar, op een bijeenkomst van de drie hoofdstedelijke afdelingen ontmoetten ze elkaar voor het eerst, nog geen jaar later waren ze verloofd.

Vanaf de zomer na zijn diplomering aan de kweekschool, werkte Lau als 'invaller' in het Amsterdamse onderwijs: Willem van der Zaanschool, Camperschool, Halmaheira-school, Leliegrachtschool, Roggeveenschool en de Aster-school in Noord, soms voor een week of een maand en op de Planciusschool in de Bickersbuurt zelfs een heel jaar.

Al snel was de jonge enthousiaste onderwijzer opgemerkt door de gemeentelijk onderwijsinspectie en werd hij voorgedragen voor een vaste benoeming. Nota bene op een van de scholen in het pas gebouwde Tuindorp Watergraafsmeer, Betondorp. En net zoals er een zekere selectie was bij toewijzing van woningen in Betondorp, zal er ook een selectief beleid zijn geweest bij de benoeming van leerkrachten op de openbare lagere scholen in dat 'rooie' dorp.

Voor Lau was het een droom die werkelijkheid werd, zeker toen hij niet veel later, ook een woning schuin tegenover de school toegewezen kreeg, aan het Huismanshof op nummer 28.

Vanaf zomer 1929 had hij een eigen klas op de Watergraafsmeerschool en een jaar later, 1 oktober 1930 trouwde hij met zijn NBAS-vriendinnetje, de jonge onderwijzeres Tilly Bouman.

zomer 1940, Lau Janszen met Tilly Bouman, haar moeder en de vier kinderen (Robje, Ike, Aartje, Joske) en links Lau's vriend Leo Kaas met dochter Wielke. (foto genomen door opa Bouman, bedrijfsleider bij Capi in de Kalverstraat)

Meester Janszen stond het liefst voor de 4^e of de 5^e klas, de kinderen konden dan al lezen, schrijven en rekenen, zodat hij zich kon richten op verdieping. Dat deed hij niet alleen met boeken en voor het schoolbord; even vaak stapte hij met zijn leerlingen op de tram om de geschiedenis tot leven te brengen in de Amsterdamse binnenstad of stuurde hij ze met schrift en potlood, het dorp in om natuurwaarnemingen te doen. Lau was duidelijk geïnspireerd door het leerboek *'De levende natuur'* van natuurvorser en onderwijsman Eli Heimans:

'Kinderen tot inzicht te brengen; ze moeten leren zelf na te denken over alles wat op hun afkomt. En wat ze daarvoor nodig hebben is helder inzicht. Onderwijs is geen optelsom van maatschappelijke problemen, maar het opbouwen van een geheel van kennis waarmee onderwerpen en problemen inzichtelijk gemaakt kunnen worden.'

Dat was de onderwijsfilosofie die Lau zijn leven lang is blijven volgen. Oud-leerling *Wiet Boeken* (1921) vertelt het zo:

'Met wie dat wilde gingen we op heldere winteravonden op de dijk sterrenbeelden kijken, op zaterdagmiddag gingen we soms met een groepje naar IJdoorn (lopend). "Meneer" kwam dan op de fiets achteraan met een verrekijker en daar zagen we dan grutto's en kemmaantjes. Ook gingen we wel naar de oosterbegraafplaats om naar vogels te kijken en te luisteren. Daar heb ik voor het eerst een winterkoningnest gezien. Hij ging met de hele klas oud-Amsterdam in om de verschillende oude bouwstijlen te leren kennen en maakte schoolreisjes van twee of drie dagen naar een jeugdherberg.'

'Aanschouwelijk onderwijs' werd dat genoemd en ook wel *'Heemkunde'* en daarmee schuurde meester Janszen dicht langs de pedagogische ideeën van het Nationaal Socialisme. Maar voor de goede orde: daarbinnen was de aandacht voor individuele ontplooiing ver te zoeken en dat was juist een van de kernwaarden van meester Janszen's onderwijsfilosofie.

Als gedreven onderwijsmodernist had hij het natuurlijk van tijd tot tijd aan de stok met zijn Hoofd der School die immer van een oudere generatie was. De eerste keer was bij de aanloop naar Lau's vaste benoeming in 1929. Schoolhoofd Roggen van de Planciuschool zette zijn voet dwars met een negatieve beoordeling van de jonge onderwijzer, terwijl de onderwijsinspecteur duidelijk wel te spreken was over de vaardigheden van Lau Janszen, waarop Roggen zijn bemerkingen moest 'retoucheren' en zo de weg vrij kwam voor die vaste aanstelling. De tweede keer terug te vinden in het Stadsarchief, is als schoolhoofd Bannet in 1932 op de Watergraafsmeerschool in conflict komt met onderwijzeres Froukje Boom. Schoolinspecteur Vrijburg bemoeide zich met de kwestie en bevraagde ook onderwijzer Janszen, die daarop verklaarde dat Bannet *'gemoedelijkheid mist, weinig soepel en een verzameling instructies is.'* En dan wordt het 1939 en was er een conflict met zijn pasbenoemde superieur Kruimink, waar meester Janszen het gezag van het schoolhoofd betwistte. Ook toen eindigde het ten stadhuize, waar wethouder Boekman met het schoolteam in gesprek ging. Dat schoolhoofd Kruimink daar zijn gelijk haalde, gaf hem twee jaar later, in 1941 de macht om Janszen's schorsing en overplaatsing te af te dwingen. Maar uiteindelijk is het toch schoolhoofd Kruimink die het onderspit delfde, veroordeeld werd voor lidmaatschap van de NSB, en zelfs ontdaan werd van zijn burgerschap, dat speelde zich af in 1947. Dat zal mijn vader zeker goed hebben gedaan, zijn naoorlogs gehak op alle foute Nederlanders zal er zijn oorsprong hebben gehad.

Lau is dan al sinds augustus 1945 terug op de Watergraafsmeerschool, pakt de draad van het aanschouwelijk onderwijs weer op, is de initiator van de kleinvee-boerderij die op het schoolplein achter de school gevestigd wordt en weet voor 5^e en 6^e klassers meerdaagse schoolreizen te organiseren, helemaal in Wapse, waar er voedsel in overvloed was.

martelaar van het dorp

'Martelaar van het dorp' zo had Kruimink hem bestempeld in zijn schrijven aan de wethouder, in 1941. Meester Janszen was dan wel een gerespecteerd Betondorper, maar sinds zomer 1938 hadden Lau en Til het dorp verlaten. Ze hadden een andere woning gevonden, ook in de 'Meer', maar aan de andere kant van de Nieuwe Oosterbegraafplaats. Vrij impulsief hadden ze die zomer tot deze verhuizing besloten en pas bij de geboorteaangifte van mij, hun jongste zoon, eind oktober 1938, was de verhuizing bij het bevolkingsregister aan de Plantage Kerklaan aangegeven. Vermoedelijk was de verhuizing uit het dorp ingegeven door teleurstelling; Lau had gehoopt dat hij bij het vertrek van schoolhoofd Bannet in juli 1938, tot diens opvolger zou worden benoemd. Maar nee, hij werd gepasseerd door de plotselinge benoeming van meester Kruimink, met wie hij het op slag, niet goed kon vinden. Omdat meester Janszen tegenover de school woonde, had hij de sleutel en werd er voor elk wissewasje bij hem aangebeld, maar toen Kruimink hoofd was geworden, meteen na de zomer van 1938, had Lau daar geen zin meer in. Vlak buiten het dorp, aan de andere kant van de Begraafplaats stonden zomaar woningen te huur, niet veel duurder dan het huisje aan het Huismanshof. Meteen aan het begin van de zomervakantie verhuisde het gezin Janszen naar de Röntgenstraat. Zo eindigde zijn jaren als Betondorper, wel bleef hij actief in allerlei dorpse activiteiten, hij leidde het zangkoor dat in het 'Gemeenschapshuis' repeteerde, was actief in de toneelclub. 'Martelaar' is dan misschien te veel eer voor de jonge onderwijzer, maar hij was wel zo'n meester die door de meeste Betondorpers met waardering werd bejegend.

Huismanshof nr 28 schuin tegenover de school

hoe ging het verder met meester Janszen

In 1948 vertrok hij van de Watergraafsmeerschool, de school was groot geworden, met wel driehonderd leerlingen en zo'n tien leerkrachten en juffrouw Boots was en bleef het hoofd. Lau wilde verder, ook hoofd worden met een eigen school. Die kreeg hij door zijn benoeming als hoofd van de *Niasschool*, de linkerkant van het dubbele schoolgebouw aan het Javaplantsoen. Maar de naweën van de bezetting bleven hem parten spelen, en dat resulteerde uiteindelijk in 1950 in wat we tegenwoordig een PTSS noemen. De schorsing en verbanning van zijn school, maar zeker het verlies van zijn enige en echtste vriend Leo Kaas, die in juli 1942 van de ene op de andere dag verdween en binnen enkele weken de dood vond in Birkenau, had hem zwaar beroerd, Overspannen dus en niet meer in staat terug te keren in het Amsterdamse onderwijs. Gelukkig voor hem en zijn gezin vond hij een nieuwe uitdaging in het adjunctschap op de *Nobel-huishoudschool* in Alkmaar. Dat was in 1951; hij was toen zes en veertig jaar. Zestien jaar heeft hij dat gedaan tot dat hij definitief werd afgekeurd en in 1967 zijn onderwijscarrière beëindigde.

Zijn kinderen en zijn kleinkinderen hebben in die jaren vooral ervaren dat zijn aandacht en liefde voor het onderwijs stap voor stap verschoof naar zijn echte grote passie, de natuur; de vogels, de bloemetjes en plantjes. Nederland had hij toen al botanisch gesproken afgegraasd, waarop Lau en Til de wereld in trokken en een onmetelijke verzameling dia's produceerden van de meeste uiteenlopende zeldzame plantjes in obscure bosperceeltjes in verre oorden.

Til was in 1948 ook weer teruggekeerd in het Amsterdamse onderwijs, dat ze in de jaren dertig had moeten verlaten. Getrouwde vrouwen hoorden toen niet in de maatschappij, hadden hun plek thuis, bij hun gezin, wat Til al die jaren moeilijk kon verkroppen.

Meester Janszen met zijn huishoudmeisjes in 1954

Til liet zich bijscholen als Montessori-leerkracht en belandde zomer 1951 na een aantal invaltaken op zo'n beetje alle Montessorischolen in de stad, op de 8e openbare lagere Montessori aan de Zeeburgerdijk. Ze werd er zelfs adjunct, met een eigen klas, van zo'n 45 kinderen in de onderbouw. Anders dan haar man, kwam zij altijd vol verhalen thuis, over haar leerlingen en haar stagiaires en stapte ze de volgende dag even vrolijk weer op de fiets en zo haalde ze haar pensioen; november 1970 was ze 65 geworden.

Het samen reizen, zwerven en genieten in hun buitenhuis in de bossen bij Veenendaal heeft helaas nog geen tien jaar geduurd; augustus 1979 meteen na hun zoveelste buitenlandse reis, komt Til echt plotseling te sterven, Lau alleen achterlatend. Dat heeft hij daarna nog ruim twintig jaar volgehouden, waarop hij volledig versleten in 2003 het loodje legt. Hij was al bijna honderd.

dit boekje

Dit boekje is een kopie van de digitale versie, zoals gepubliceerd op www.eenkleineheldendaad.nl.

Naast dit verhaal staan er nog drie artikelen op deze website vooral handelende over *de geschiedenis van de ontjoodsing van het gewoon openbaar lager onderwijs in Amsterdam, in de jaren 1940-1943*.

De oorsprong van dit alles ligt in de mondelinge overlevering. Lau Janszen, mijn vader vertelde mij voor het eerst toen hij achter in de tachtig was, over de weigering en de schorsing. Na zijn dood - op 98-jarige leeftijd in 2003, kreeg ik al mijn vader's paperassen in handen en begon ik de reconstructie van zijn kleine heldendaad. Van het een kwam het ander en zo besloot ik tot publicatie via een eigen website.

archieven

Die reconstructie verliep vooral via uitgebreid onderzoek van het archief van de *gemeentelijke afdeling onderwijs*, zoals dat in het Stadsarchief Amsterdam (SAA - archief 5191) ligt opgeslagen. Daarnaast deed ik uiteraard onderzoekingen in het Nationaal Archief (HNA) en het archief van het onderwijsbureau van de Joodse Raad, dat bewaard wordt door het NIOD. Voor het verhaal *de kleine heldendaad* is het Amsterdamse onderwijsarchief vanzelfsprekend de rijkste bron, het betreft immers in de eerste plaats een 'Amsterdamse kwestie', ook omdat de overgrote meerderheid van de Nederlands-Joodse bevolking in Amsterdam woonde.

publicaties

Dienke Hondius beschrijft in haar boek *Absent, Herinneringen aan het Joods Lyceum, 1941-1943 (Vassalucci 2001)* als inleiding vrij gedetailleerd (pagina's 23 t/m 67) de scheiding en isolatie, óók van de lagere school-leerlingen in Amsterdam. Bij haar onderzoek heeft ze mede gebruik gemaakt van een niet gepubliceerde scriptie (1989) (JHM) van **Xandra van Gelder** en ook van het rapport van **J.H. Aa**, (1913-1945) *De maatregelen inzake het onderwijs aan Joodse leerlingen, Aug. '41 – Mei '42*, dat is een doorslag van een op 76 enkelzijdige pagina's getypt rapport, gedateerd juni 1942 (NIOD).

Ook **Jacques Presser** baseert zich in zijn standaardwerk *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945*, Staatsuitgeverij, Den Haag 1985, mbt mijn onderwerp, in hoofdstuk II, p 135-144 hoofdzakelijk op het rapport van J. Aa. En tenslotte: **Loe de Jong** volgt in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereld-oorlog, (deel 5, p. 525-530)* voor een deel weer het werk van Presser.

Voor de liefhebber is op verzoek een geannoteerde versie van het verhaal tzt in pdf beschikbaar.

afbeeldingen

Foto's en documenten zijn deels afkomstig uit mijn eigen verzameling (coll. ASZ) en deels uit het Stadsarchief Amsterdam (coll. SAA). Mijn dank aan SAA voor toestemming voor gebruik.

personen

Deels in levenden lijve en deels via internet is het me gelukt om een aantal ooggetuigen te raadplegen. In de eerste plaats zijn dat **Marianne de Vries** (1930) en **Jan Affourtit** (1930) die beide dat schooljaar bij meester Janszen in de klas zaten. Verder betreft het **Herbert Sarfaty** (1937) **Els Ackerman** (1935) en **Wiet Boeken** (1921) die alle drie óók op de Watergraafsmeerschool les van hem hebben gehad en tenslotte **Henny Waas** (1933) en **Gerrit Meents** (1930) die beide op een joodse school hebben gezeten.

Allemaal heel hartelijk bedankt.

schrijftaal

In 1934 werd de spelling Marchant aangenomen, waarbij de uitgangsvorm *sch* werd afgeschaft, en de dubbele klinker geschrapt. Toch staan in veel van de stukken ná 1934 waaruit ik citeer *Duitsch, Joodsch, Jooden, Regeeringscommissaris*, etc. U begrijpt dat ik dat zo gelaten heb.

aartjanszen

december 2016

wilt u mijn onderzoekingen en/of teksten gebruiken, vermeld dan de bron; denk aan het auteursrecht en vraag toestemming: info@aartjanszen.nl